

לבנים נפלו וגזית נבנה שקמים גדעו וארוזים נחליף ...

(ישעיהו ט/ט, ט)

מאת

הרמן וואהלמן

פסוק זה הוא פתיחה לתוכחה קשה כלפי שמרון, והוא כולל אזהרה חמורה, שהרדיפה אחרי פאר ומותרות עלולה להביא עליהם צרות. המתרגמים והפרשנים של פסוק זה סוטים בפירושיהם מעיקרו של הכתוב; פשוטו של מקרא הוא, שלפנינו דיון מציאותי על דרכי הבניה בימי הנביאים, וזה מסתבר תוך הכרת התרבות החמרית והמציאות הארכיאולוגית של אותם הימים.

כשאנו מסתכלים כיום בחפירות בתל של עיר מאותם הימים אנו רואים את שרידי הבתים הרגילים: יסודות של הקירות, הבנויים אבני גויל בגובה של 50—80 ס"מ מעל לקרקע, וצורתם — רבועים שהמרחק מקיר לקיר אינו עולה על 3—4 מ'. הקירות היו בנויים לבנים בגודל של 35—45 ס"מ; הלבנים היו מיובשות בשמש וכדי לזרו את תהליך הייבוש היו נוהגים לערבב בחומר תבן¹. את החומר היו לשים במים בתוך חפיר בידיים וברגלים ואחרי כן היו שמים אותו בתבניות דמוי לבנים עשויות עץ² כדי לייצב את צורתו הסופית. מכיון שלבני החומר אינן עמידות בפני מים לכן הניחו אותן על יסודות עשויים אבנים, וזה מנע התמוטטות הקירות בימות הגשמים.

גזית הן אבנים מהוקצעות ומסותתות בנויות ישרות, ומאבני גזית בנו חומות. ניתן היה לעשות אבני גזית רק בזמן שהיו בידי ישראל כלי ברזל³. לאחר כיבוש רבת בני עמון הוציא דוד את העם, כלומר העבירם מעירם "וישם במגרה ובחרצי הברזל ובמגזלת הברזל והעביר אותם במלבן ובגזלת"⁴. פסוק קשה ופירושים רבים ניתנו לו, המתארים את אכזריותו של דוד, ולא היא. להסברת הכתוב עלינו לפרש את המונחים המיוחדים הנזכרים בו ואת כוונתו של דוד:

במגרה — משרש גרר. וכן נאמר במל"א ז', ט, כאשר הכתוב מתאר את האבנים לבנין בית המקדש: "כל אלה אבנים יקלת קסדות גזית מגררות במקנה מבית ומחוץ".

1 שמות ה', ז.
2 נחום ג', יד.
3 שמו"א י"ג, יט.
4 שמו"ב י"ב, לא.

[2]

הרמן וואהלמן

שרידי חורים בבנין מימי הבית הראשון בחפירה ארכיאולוגית

ובחריצי הברזל — כלי עבודה של הסתת העשוי ברזל בו הוא חורץ ומחליק את פני האבן.

מגזרות הברזל — כלי עבודה של החוצב או הסתת בו הוא מבקע את האבן לפי צרכי הבניה.

ניתן איפוא לאמר שדוד שיעבד את העמונים לעבודת כפיה במחצבות אבנים לבניה; הם הצבו את האבנים, סיתתו אותן וגררו אותן לבניני המלך בירושלים. ופירוש הפסוק: במקום אבני גויל נבנה אבני גזית.

לשקמה גזע חזק, שגבהו משרשיו ועד לענפיו אינו עולה על 3—5 מ'. זהו העץ הנפוץ ביותר בארץ, שסיפק קורות לבניה. גם כלי בית אחרים נעשו מעץ השקמה. השימוש העיקרי בשקמה היה לקרות בגזעיו את התקרה. את השטחים בין קורות השקמה היו מכסים בענפים וממלאים בטיח שהיה עשוי חומר מעורב באפר, ואחרי

[3] לבנים נפלו וגזית נבנה שקמים גדעו וארזים נחליף...]

כן היו מישרים ומהדקים את הגג במעגילה. כיון שהבנינים בעיר היו צפופים וחדרי הבתים קטנים היה הגג מקום נח לבלוי⁵.

השקמה גדלה באזורים נמוכים — בעמק הירדן, בשפלה ובשרון⁶; מדרום לחיפה עמדה העיר שקמונה, שלפי החפירות הנערכות בתל היא נוסדה כבר במאה הי"ד והגיעה לשיא התפתחותה בתקופה ההלניסטית והרומית. סטרבו⁸ קורא לה בשם שקמונופוליס ואגב כך הוא מספר על יער של שקמים שגדל באזור. אחד מתלמידיו של רבי עקיבא מכונה ע"ש עירו — שמעון השקמוני⁹.

לשקמים היה ערך כלכלי רב; בין המנהלים של נכסי דוד ואצרותיו אנו מוצאים אחד הממונה על "הזיתים והשקמים אשר בשפלה"¹⁰. מולדתה של השקמה היא מרכז אפריקה¹¹ והיא היתה נפוצה גם במצרים¹², שם היה לה שימוש רב ובין היתר שימשה לעשית ארזנות קבורה למומיות.

פרי השקמה דומה לתאנה; הפרי צומח ישר מן הגזע ומן הענפים הראשיים. לפרי השקמה טעם מריר ונוזנים בו עניי העם. כדי להכשירו לאכילה יש לפצוע אותו, המיץ המריר יוצא אז החוצה, ולפי זה יש לפרש את המלים "בולס שקמים", כלומר — פוצע אותם. מסתבר שעמוס הסתפק במאכל עניים זה, כי בתורת נביא לא היו לו מקורות הכנסה. אם זהו ההסבר לא יהיה צורך לחפש שקמים שגדלו בהר, בתקוץ.

אורכו של גזע השקמה הראוי לקרות בו גג הוא כ-4 מ'. מכאן נבין מדוע המרחב בבתים בתקופות המקרא אינו עולה על 4 מ'. רחבו של הבית נקבע על-פי גדלן של קורות הגג.

"שקמים גדעו וארזים נחליף", לא רק מפני שגזע הארז חזק יותר, אלא מפני שהוא ארוך יותר, והשימוש בקורות ארזים נותן את האפשרות להרחיב את הבית. הארז אינו גדל בארץ, זהו עץ הגדל בהרי הלבנון ובהרי אמנוס, בצפונה של סוריה, ובימי קדם נשתבחו אזורים אלה ביערות ארזים. כיום כמעט ונשמד העץ במקומות אלה, נותרו רק עצים בודדים בהר מעל לטריפולי וחורשה קטנה מעל למוצא הנהר קדישא, והיא בפקוח השלטון כשמורת טבע. הארז נמנה עם משפחת עצי מחט, הוא גדל בהר ברום של 1,500 מ' עד 1,900 מ' המתכסה שלג שנה שנה. הוא מפורסם בהדרו, בקומתו ובאריכות ימיו. גבתו מגיע לפעמים עד 30 מ' ועובי גזעו עד 2—3 מ'. לארז נוף רחב מאד מרובה בדים מאוזנים. הארז הוא סמל העוז וההדר, ובפי המשורר הוא משמש דימוי ליופי כמו התמר: "צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה"¹³ ובפי הנביא מתקוץ¹⁴ חזק הארז כאלון. חוסן הארז הפך לסמל בפי הנביא מנהר כבר לממלכות אדירות¹⁵: אשור, מצרים וסבל — כל אחת בגדולתה ובמפלתה.

5 ישעיהו כ"ב, א.	6 מל"א י', כו.
7 ראובן הכט, חיפה ע' 54.	8 ספר ט"ז.
9 תנא בן הדור הרביעי.	10 דבה"א כ"ו, כת.
11 יעקב גלילי, טבע וארץ, כרך ח', חוב' ט—יא.	12 תהלים ע"ה, מז.
13 תהלים צ"ב, יג.	14 עמוס ב', ט.
15 יחזקאל ל"א, יג.	

[4]

הרמן וואהלמן

ארז הלבנון

על בנין בית המקדש שבנה שלמה יש בידינו תיאור מפורט ולא רק על תבניתו, אלא גם על חומר הבניה שלו. נאמר ששלמה ביקש מחירם מלך צור לכרות לו ארזים מן הלבנון לבנין בית המקדש וחירם שלח אותם בדוברות בים עד יפו; תמורת הארזים שילם שלמה לחירם בחטים ובשמן¹⁶, שהיו דרושים לצור, כעיר מסחר שאין לה שדות חטה וכרמי זית משלה. הארזים שימשו לשלמה לקרוי התקרה ולצפוי קירות הבית מבפנים¹⁷: רוחב הבית היה 20 אמה = 11 מ', בערך, ולמיפתח כה גדול יכולים לשמש רק קורות ארזים. קירות הבית צופו בצלעות ארזים. גבהו של הבית היה 20 אמה, לגובה זה ניתן להשיג רק ע"י קורות ארזים.

16 מ"א ה', כ-כה.

17 שם ר', ט, טו.

[5] לבנים נפלו וגזית נבנה שקמים גדעו וארזים נחליף ...

מקדש שלמה היה בנוי כמו בית-חילני, בנין מקדש שהיה נפוץ בסוריה הצפונית ובחלקה המזרחי של אסיה הקטנה, בית-חילני היה בנוי עץ שקירותיו חוזקו עם נדבכי אבן.¹⁸ באזורים אלה קל היה להשיג ארזים לבניה, היו כורתים אותם בהרי אמנוס.

גם במקדש של שבי ציון השתמשו בארזים, שהובאו מהלבנט¹⁹, נדבכי אבן גלל שלשה, ונדבך עץ חדש²⁰.

על חשיבות הארזים בבנין בניני הפאר באשור ובבבל מסופר רבות במצבות המלכים ובלוחות של כתבי ידות. במסעותיהם אל הים המערבי הם כורתים עצי ארזים בהרי הלבנון ואמנוס ומעבירים אותם בדרך רחוקה. וקשה לצינוח ולבבל, כדי לקרות בהם ארמנות והיכלות. להלן נביא כמה כתובות-התפארות. סאלו: שלמנאסר השני (824—860): "עליתי להרי אמנוס וכרתתי עצי ארו וברוש" (המונולית של שלמנאסר);

תגלת פלאסר השלישי (725—745): "בניתי ארמון מעצי ארזים, כארמנות בארץ החתים ... קריתי אותו בעצי ארזים מהלבנון ובאמנוס" (כתובת נמרוד); סרגון השני (705—722): "בניתי אולם עמודים בסגנון ארמנות החתים וקריתי אותו בקורות ארזים וברושים". על מות סרגון השני ואמר ישעיהו²⁰: "גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון, מאז שכבת לא יעלה הכרת עלינו".

סנחריב (705—681): "בניתי ארמון מאבני-פילו וארזים כדרך החתים, משכן למלכותו ... בקורות ארזים גדולות קריתי את תקרתו" (חרוטת טיילור); אשורבניפל (668—626): "על בנין בית הנשים שלי שמתו קורות ארו ארוכות, מן העצים הגדלים על הרי הלבנון ושריון" (חרוטת רסם); נבוכדנאצר השני (605—562): "... עשיתי דברים שלא עשו המלכים שקדמו לי — חציתי הרים גבוהים, פוצצתי סלעים ופתחתי דרך ישרה להעברת עצי ארזים ... בתעלת ארתו העברתי אותם לבבל" (הכתובת בואדי בריסה).

גם במצרים היתה חשיבות רבה לקורות הארזים. עמק הנילוס הוא דל בעצים והיה הכרת להביא עצי בנייה מן החוץ. קורות ארזים היו דרושים לבנין הארמנות, לבנין אגרות ולבנין האניה הקדושה. המצרים היו רוכשים את קורות הארזים בעיר הנמל גבל, שלרגלי הרי הלבנון. בתמורה היו מביאים גלילי ניר, שהיו עושים במצרים מן הסוף, ובגלל חומר כתיבה זה קראו לה היונים ביבלוס²¹.

על-פי המקורות שבידינו ועל-פי תוצאות החפירות שנערכו בשמרון העתיקה אין לאמר שהיו בה בנינים מקורים בקורות ארזים. יתכן שבית הבעל שבנה אחאב ושרף יהוא היה בנין ארזים. אינבל אשת אחאב היתה בת אתבעל מלך צידונים והיא סגדה בקנאות, כמו אביה, לבעל; ברשותו של אתבעל היו חורשות עצי ארזים והוא יכול היה ברצון להציעם לאחאב כדי להקים מקדש לאלהיו. לאחר שיהוא הכרית את כל בית אחאב, הוא ערך עצרת של כל עובדי הבעל בשמרון כאילו

18 ר' מאמרו של רוליק בספר היובל לשווארץ וינה 1916, ע' 15.

19 עזרא ג', ז.

19א שם, ו', ד.

20 י"ד, ח.

21 Abel, Geographie de la Palestine I, 341

[6]

הרמן וואהלמן

לערוך זבח. והוא ציוה על אנשיו להרוג את כולם ולשרוף את בית הבעל. כיון שבית הבעל הכיל המון רב של עובדי הבעל נוכל לשער שזוהי היה מקדש רחב ידים²².

על העושר בימי שלמה נאמר²³: "ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים ואת הארזים נתן כשקמים ואשר בשפלה לרב". הארז הוא כאן סמל של עושר ושפע.

את דברי ישעיהו: "לבני נפלו וגזית נבנה שקמים גדעו וארזים נחליף" יש להבין כלגלוג על בטחון עצמי מופרז של עשירי שמרון, האזמרים שבמקום הבתים הרגילים, הצנועים, יקימו בתים מפוארים; קירות אבני גזית במקום לבנים, חדרים גדולים ומרווחים שבמקום תקרה עשויה שקמים, יעשו אותה קורות ארזים. הנביא מזהיר ואומר להם שזוהי התפארות ותקות שוא, כי האויב בפתח, ארם מקדם ופלשתים ואחור, והם יאכלו את ישראל בכל פה.

22 מל"ב, י', כו.

23 מל"א, י', כו.